

Az élő rendszerek konzervatív struktúrái:

A lipidek

A lipidek hidrofób molekulák sokrétű csoportja

- A **lipidek** olyan különböző felépítésű és funkciójú hidrofób anyagok, melyek apoláros oldószerekben jól, vízben nem vagy alig oldódnak.
  - Nem képeznek polimer makromolekulákat
  - Tartalmazhatnak poláros kötések (pl. oxigénnel), de elsősorban szénhidrogén régiókat találunk bennük
  - Csoportosíthatóak kémiai összetételük és biológiai funkcióik alapján
-

A lipidek csoportosítása kémiai összetétel alapján

- **Egyszerű lipidek:** hidrolízissel egyszerűbb alkotókra nem bonthatóak fel (nem szappanosíthatóak)
    - Zsírsavak
    - Szteroidok
    - Karotinoidok
    - Terpének
    - Prostaglandinok
  - **Összetett lipidek:** hidrolízissel egyszerűbb alkotókra bonthatóak fel (szappanosíthatóak)
    - Neutrális zsírok
    - Viaszok
    - Foszfatidok
-

Zsírsavak

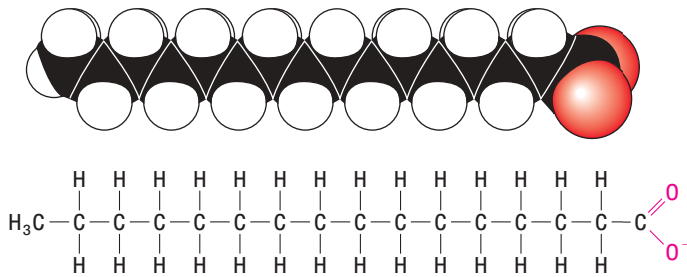

- Hosszú szénhidrogén láncokat tartalmazó molekulák, a végükön **karboxil** csoporttal (páros számú szénatomból állnak)
  - A zsírsavak szabadon is előfordulnak, de lehetnek az anyagcserefolyamatok köztes-termékei vagy összetett lipidek prekurzorai
  - A szénhidrát lánc tartalmazhat kettős kötéseket, ez esetben telítetlen zsírsavakról beszélünk (pl. olajsav).
-

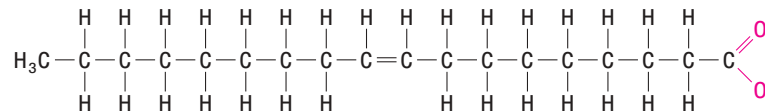
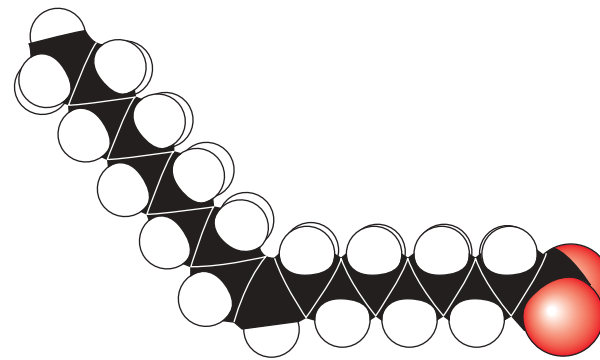
Zsírsavak hidrogenizálása

- A szénlánc hossza, és a kettős kötés jelenléte (mely általában cisz konformációjú), meghatározza a molekula alakját és tulajdonságait:

Palmitát
(olvadáspont: 63,1°C)

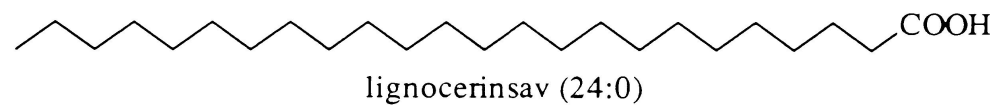
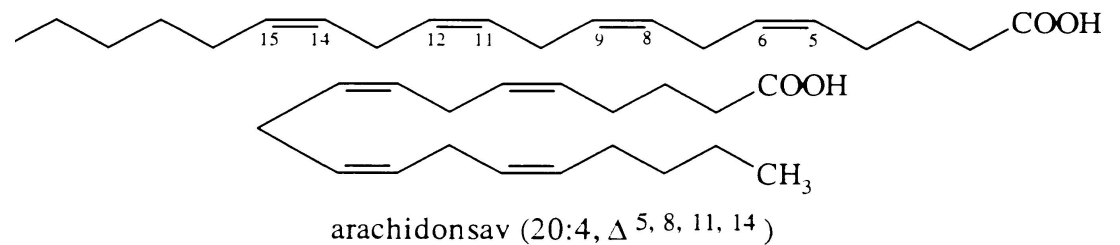
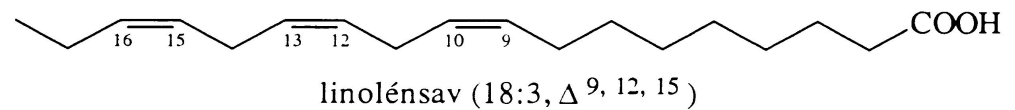
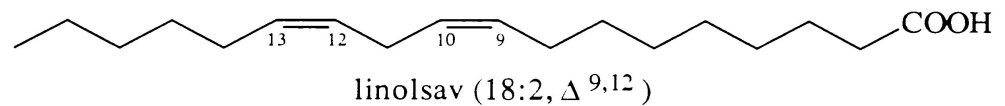
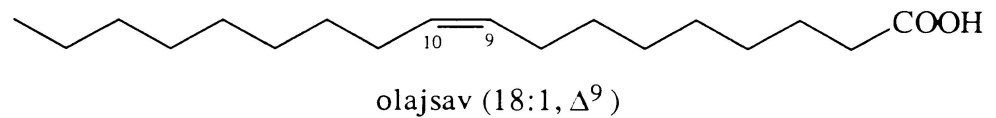
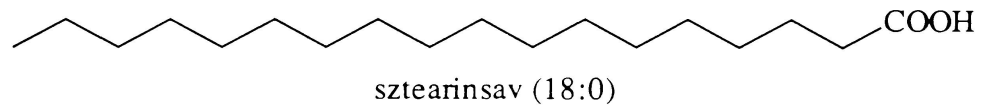
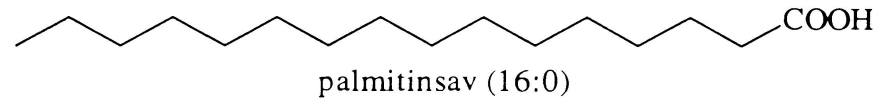
Oleát
(olvadáspont: 13,4°C)

Zsírsavak

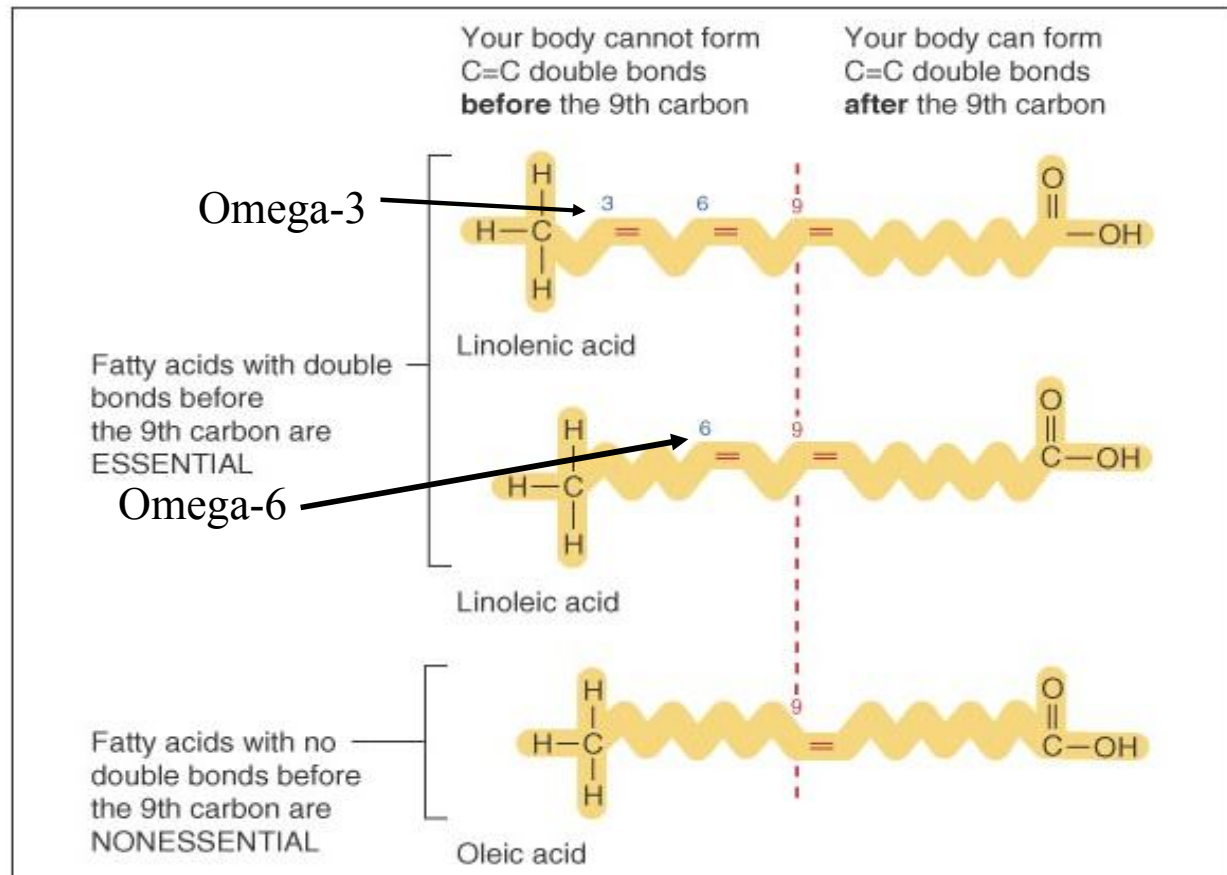

- Példák zsírsavakra:

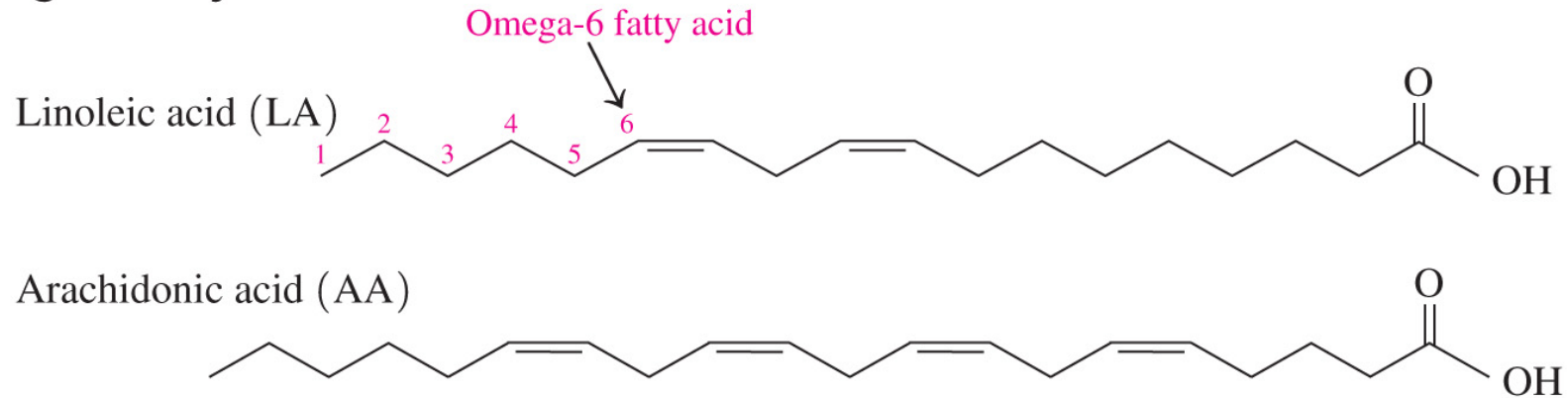
Esszenciális zsírsavak

- Az emberi test képes szintetizálni telített, vagy omega-9 egyszeresen telítetlen zsírsavakat, de **nem képes kettős kötések**et vinni az **omega-3** illetve az **omega-6** helyekre, ezért az ilyen zsírsavakat kívülről kell pótolni.

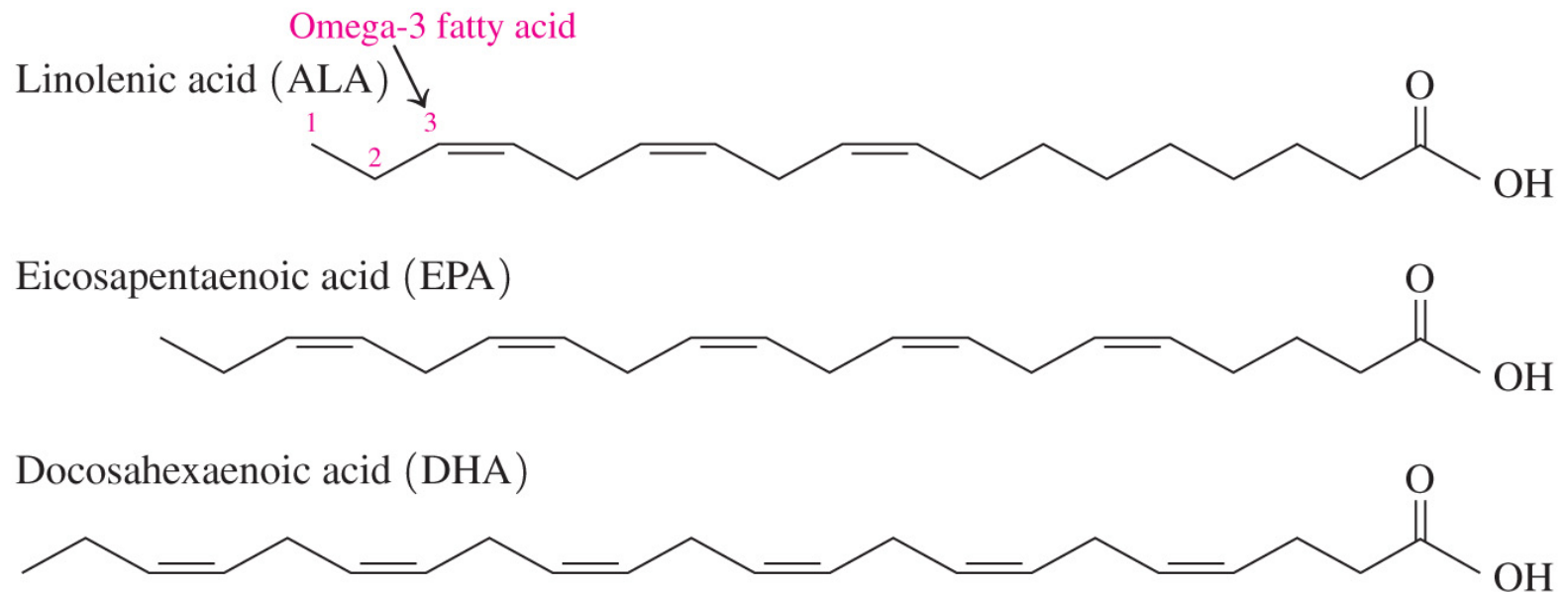

Omega-6 és Omega-3 zsírsavak

Omega-6 Fatty Acids

Omega-3 Fatty Acids

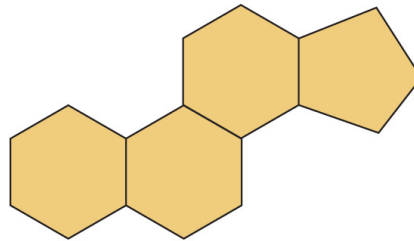

Szteroidok

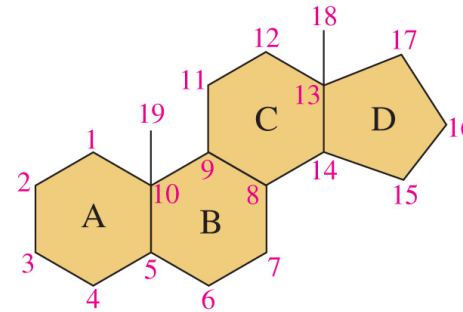

- **A Szteroidok szterán vázzal rendelkező lipidek.**

Steroid nucleus

© 2015 Pearson Education, Inc.

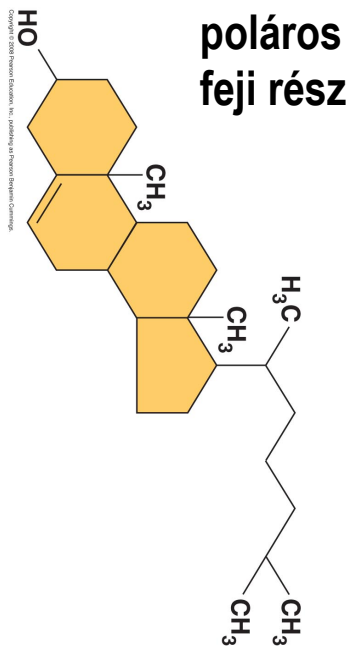
Steroid numbering system

Főbb csoportjaik:

- Szterolok
  - Epesavak
  - Hormonok
  - D-vitamin
-

Koleszterin

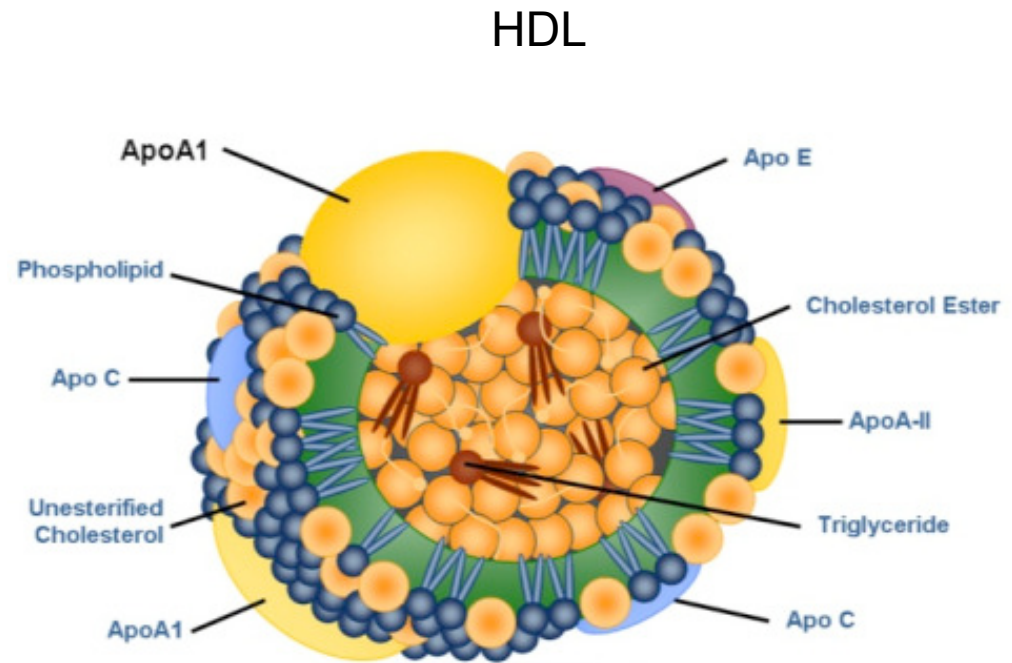
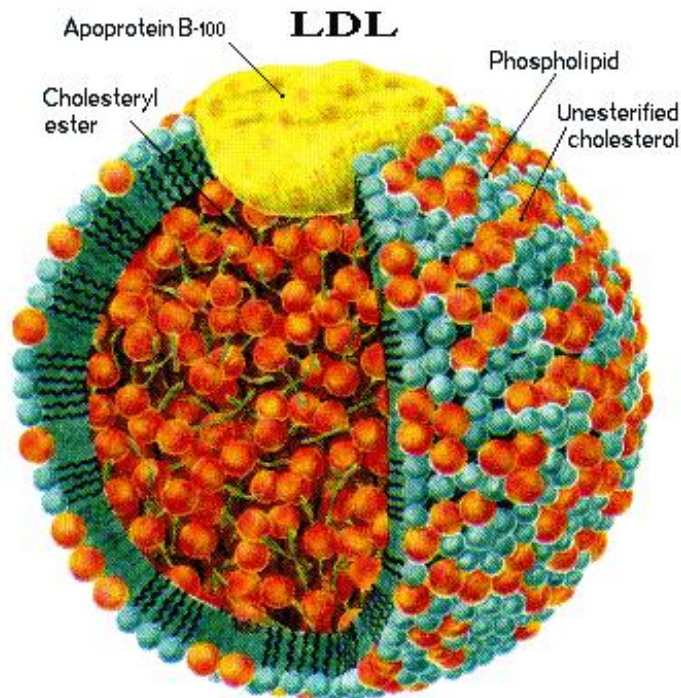
- Koleszterin elsősorban a biológiai membránokban előforduló **amfipatikus** molekula. A membránalkotók 50-70%-át is kiteheti. A membránok fluiditását csökkenti, azokat merevíti.

A koleszterint a legtöbb szerv szintetizálja (elsősorban a máj), másrészt a táplálékkal kerül a szervezetbe. A koleszterin előanyaga az epesavaknak, szteroidhormonoknak és a D-vitaminnak.

Koleszterin

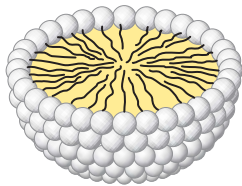
- A plazmamembránon kívül a **szérum lipoproteinek** (LDL, HDL, VLDL) tartalmazzak koleszterint. Ezek a lipoproteinek nem- kovalens kötéssel összekapcsolt lipidek és fehérjék (apolipoproteinek) változó arányú keverékének komplexei.

Epesavak

- Az epesavak a májban koleszterinből képződnek. Szintézisük jelenti a koleszterin lebontásának és eltávolításának fő útját.
- Az epesavas sók természetes detergensek, poláros és apoláros részeik vannak. Vizes oldatban micellákat képeznek.

- Epesavas sók jelenlétében a lipidekből egyszerű rázással emulzió képződik, amit a diszpergált részecskék felületének negatív töltése stabilizál
-

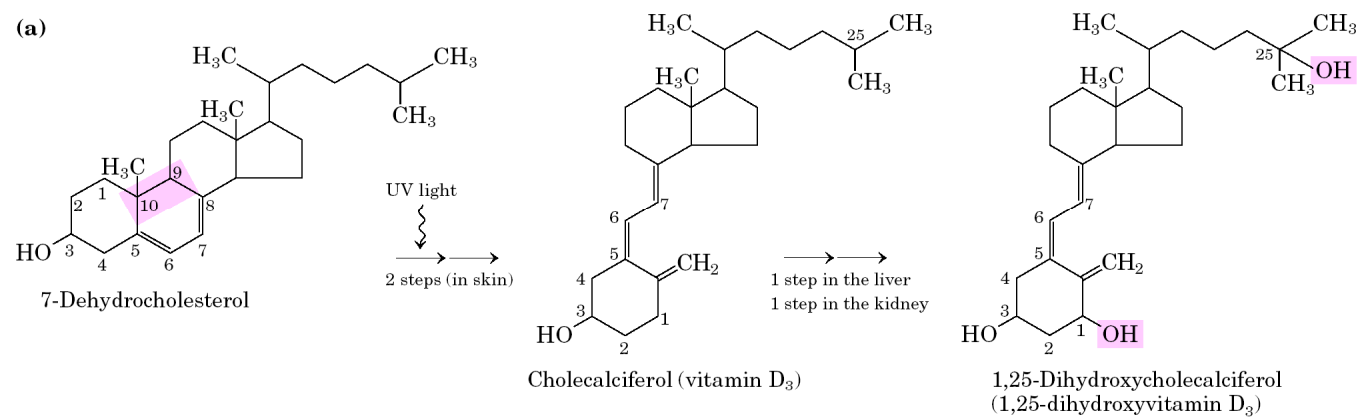
Szteroid hormonok

- Kortikoszteroidok (mellékvese kéreg hormonok)
    - *glikokortikoidok*: **kortizol** (Stressz hormon - fokozza a glukoneogenezist, segíti a glükóz felhasználást, és jelentős gyulladáscsökkentő hatása is van)
    - *mineralokortikoidok*: **aldoszteron** (só- és vízháztartását szabályozzák)
  - Nemi hormonok
    - *Női nemi hormonok*: **ösztragének és progesztinek** (ösztradiol, progeszteron)
    - *Hím nemi hormonok*: **tesztoszteron és androgének**
-

D-vitamin

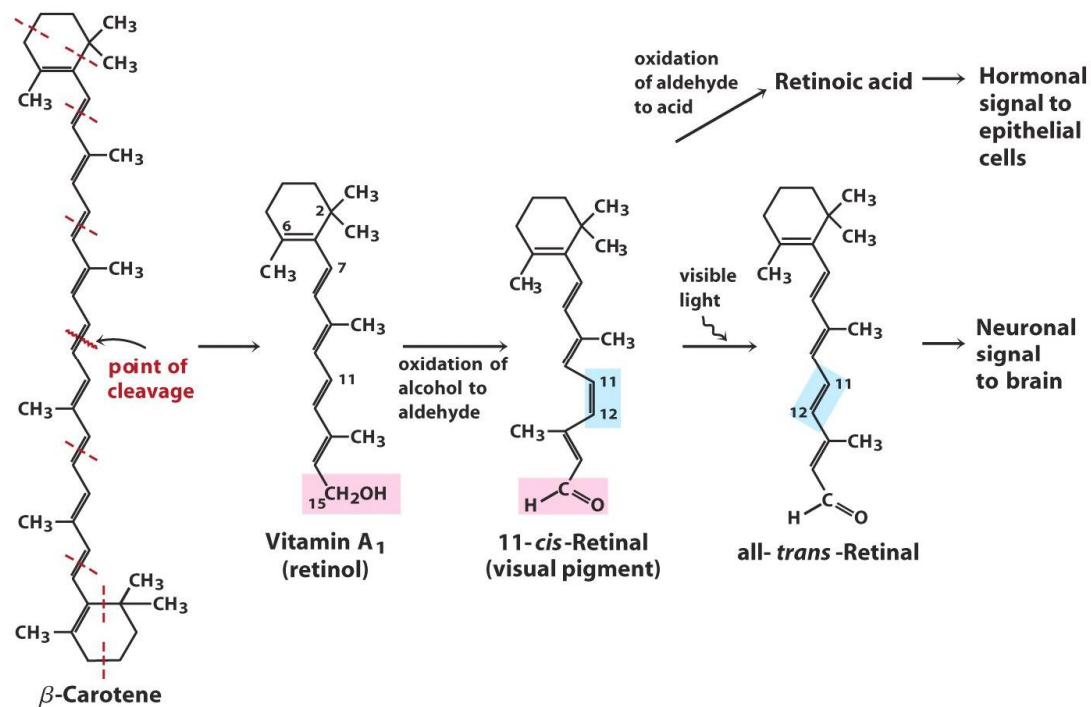
- Szintézise koleszterolból történik, a szteránváz felnyílásával

- Hatása: a Ca^{2+} és a foszfát szintjét szabályozza: csontok képződése, növekedése, ásványok beépülése

Terpének: *Karotinoidok*

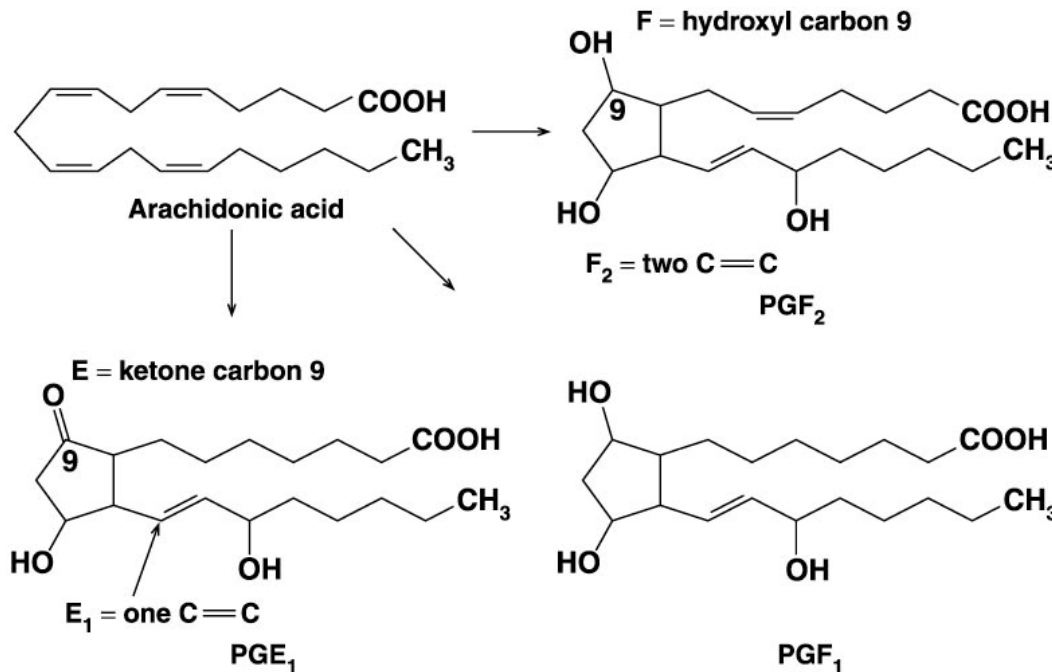
- 5 szénatomos, izoprén egységekből felépülő apoláros vegyületek (pl. β -karotin)

Konjugált kettős kötés rendszert tartalmaznak, ezért színesek.

Prostaglandinok

- Arachidonsavból szintetizálódnak

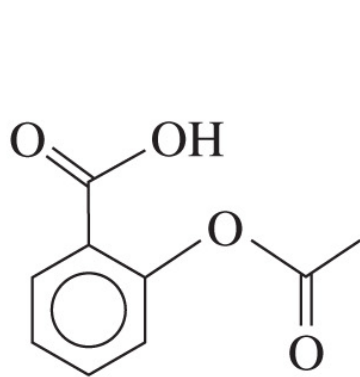
Timberlake, Chemistry: An Introduction to General, Organic, and Biological Chemistry, Eighth Edition.
Copyright © 2003 Pearson Education, Inc., publishing as Benjamin Cummings.

Biológiai hatás:
simaizom kontrakció,
vérnyomás csökkentés,
véralvadás,
anyagcserefolyamatok
szabályozása.

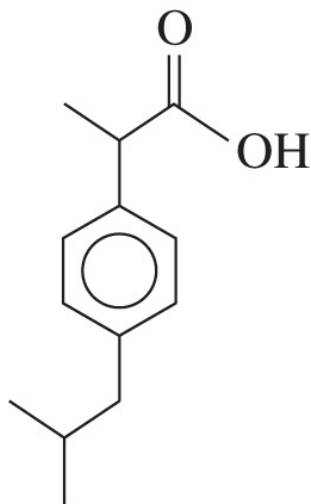
A ciklooxygenáz enzim
blokkolása
gyulladáscsökkentő (pl.
acetilszalicilsav).

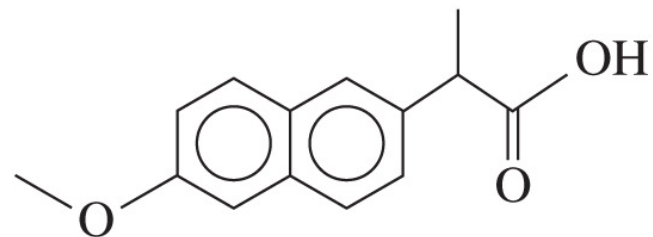
Ciklooxygenáz-gátló gyulladáscsökkentő hatóanyagok

Aspirin

Ibuprofen (Advil, Motrin)

Naproxen (Aleve, Naprosyn)

A lipidek csoportosítása kémiai összetétel alapján

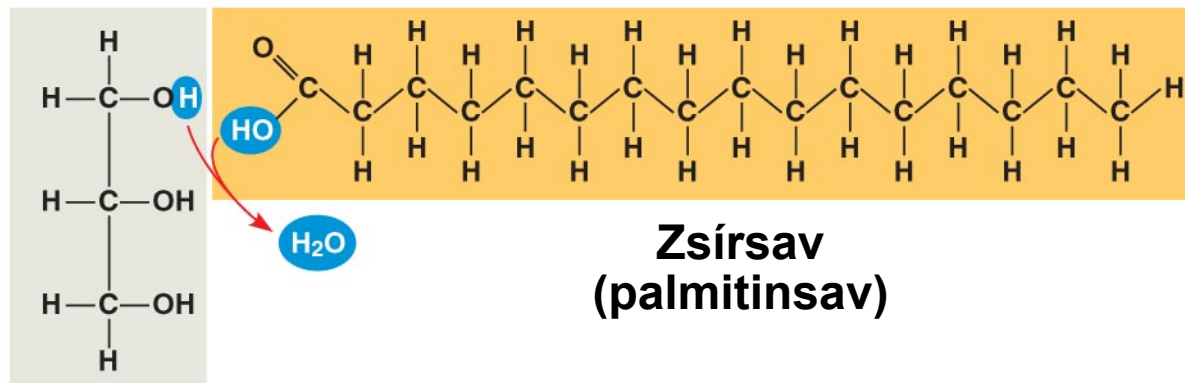

- **Egyszerű lipidek:** hidrolízissel egyszerűbb alkotókra nem bonthatóak fel (nem szappanosíthatóak)
    - Zsírsavak
    - Szteroidok
    - Karotinoidok
    - Terpének
    - Prostaglandinok
  - **Összetett lipidek:** hidrolízissel egyszerűbb alkotókra bonthatóak fel (szappanosíthatóak)
    - Neutrális zsírok
    - Viaszok
    - Foszfatidok
-

Neutrális zsírok

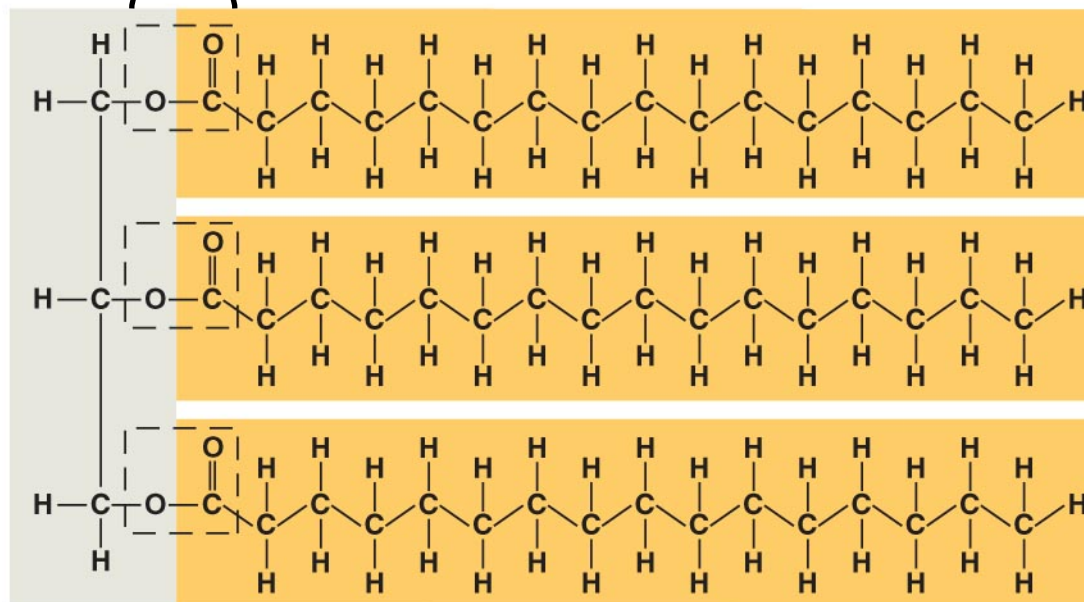
- **A neutrális zsírok** glicerinre és zsírsavakra bonthatóak.
  - A glicerin mindhárom hidroxil csoportja észteresítve van zsírsavakkal (triglicerid)
  - Általában különböznek a savkomponensek.
-

Glicerol

(a) Dehidrációs reakció: észterkötés kialakulása

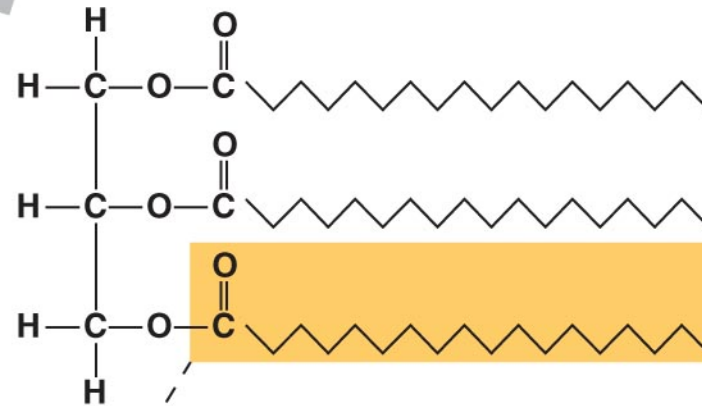
Észter kötés

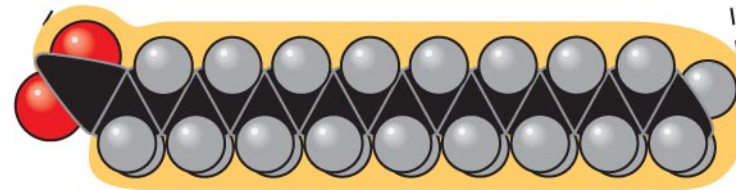
(b) Zsír molekula (triacylglicerol)

**Telített zsír
molekula**

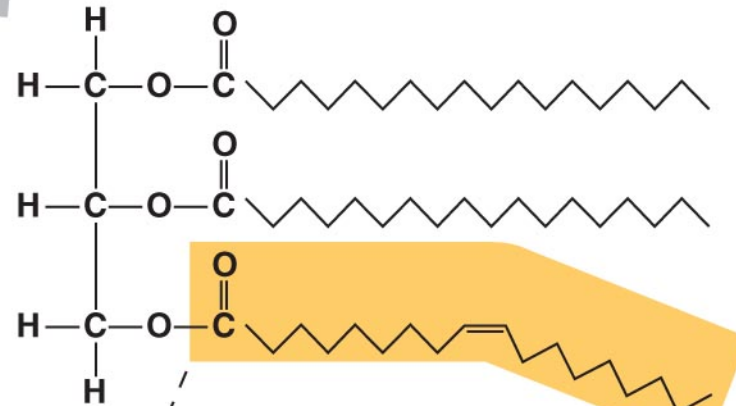
**Sztearinsav,
telített zsírsav**

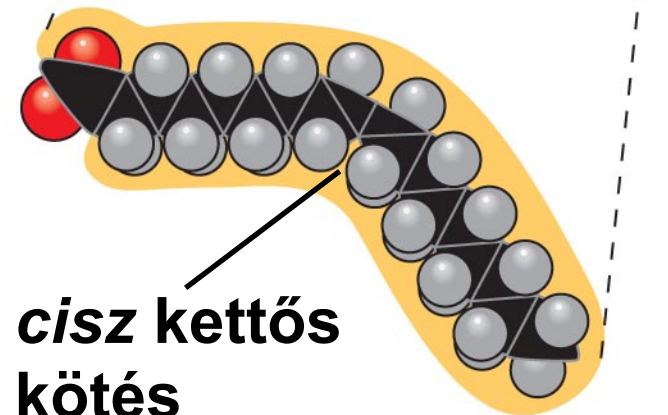
(a) Telített zsírok

**Telítetlen zsír
molekula**

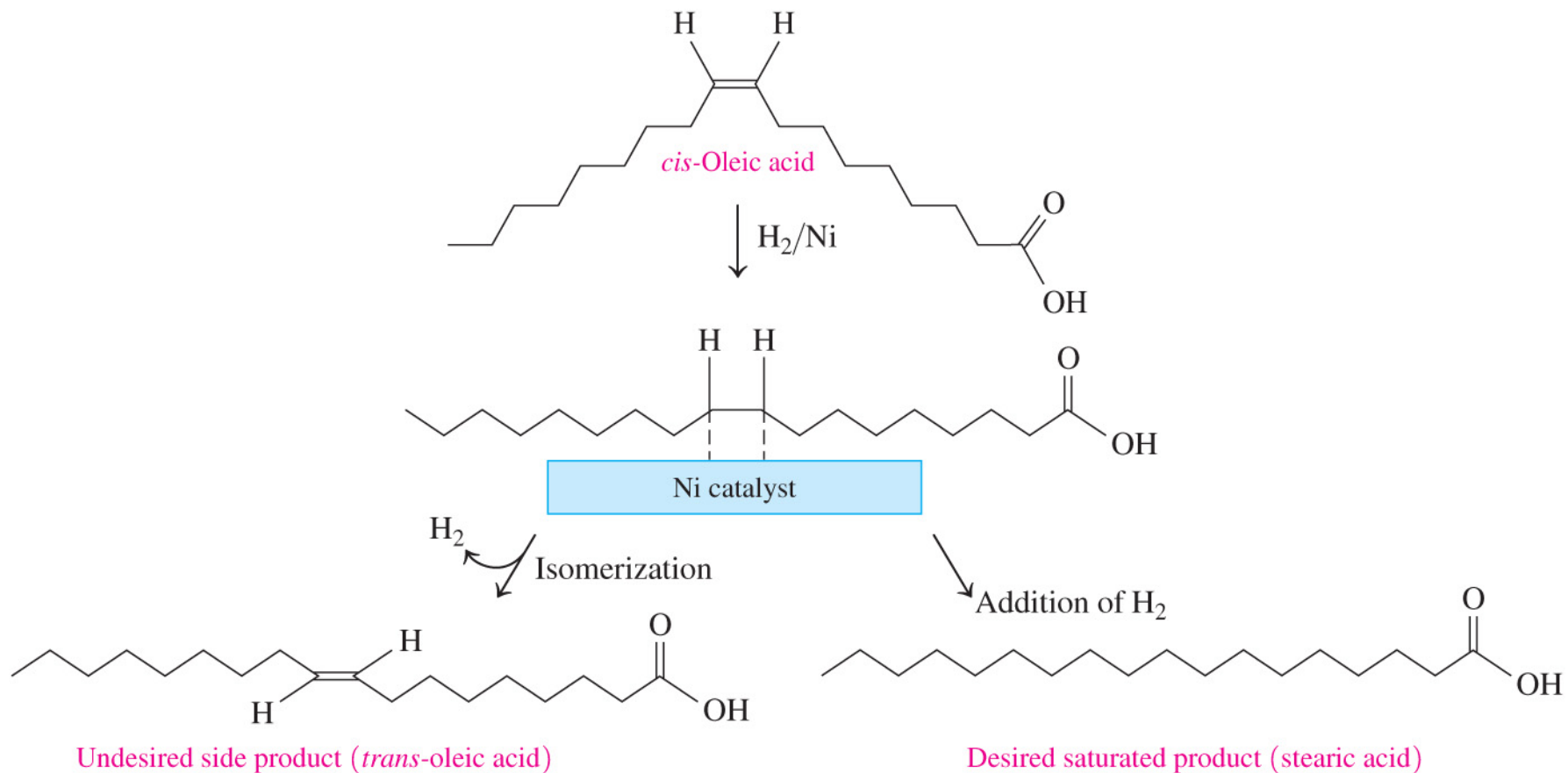

**Olajsav,
telítetlen zsírsav**

(b) Telítetlen zsír

Telítetlen kötések hidrogénezése

© 2015 Pearson Education, Inc.

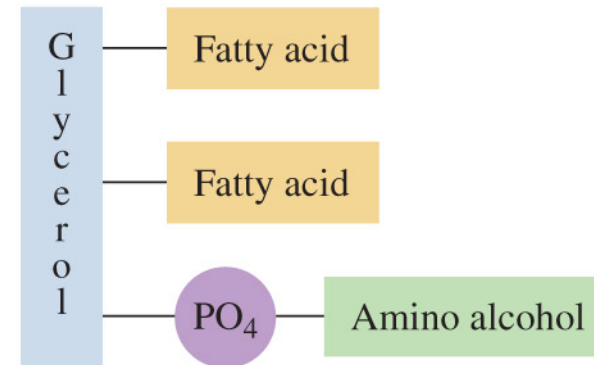
A telítetlen kötése hidrogénezése általában nem teljes.
(szobahőmérsékleten félkemény állapot)

-
- A telített zsírok szobahőmérsékleten szilárdak (állati zsírok)
  - A telítetlen zsírok vagy olajok szobahőmérsékleten folyékonyak
  - A telített és transz-zsírsavakat tartalmazó zsírok közrejátszhatnak az érlemeszesedés kialakulásában
  - A zsírok fő funkciója az energiaraktározás, a hőszigetelés és a mechanikai védelem.
-

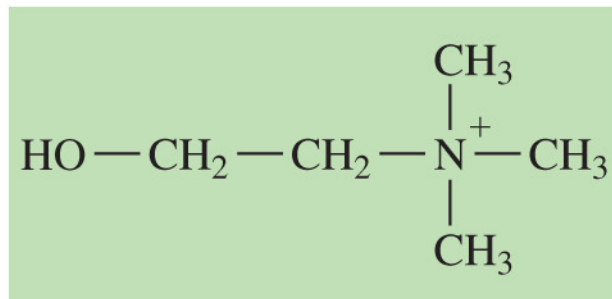
Foszfolipidek

A **glicerofoszfolipidek** esetében a glicerinnel két zsírsav és egy foszfát csoport kapcsolódik

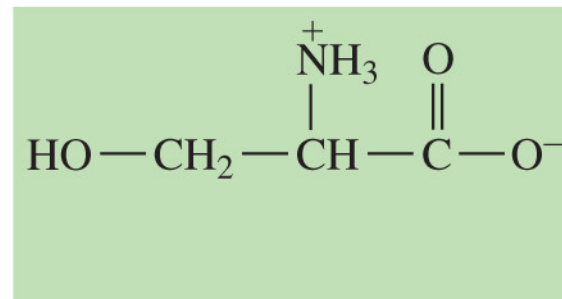

Glycerophospholipid

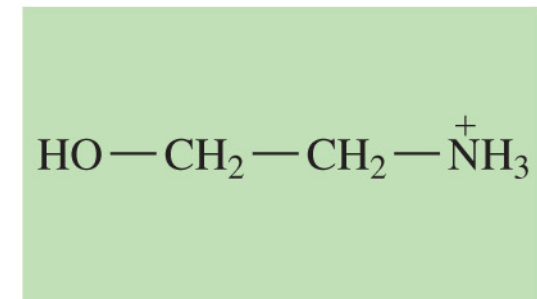
Az amino-alkohol csoport lehet:

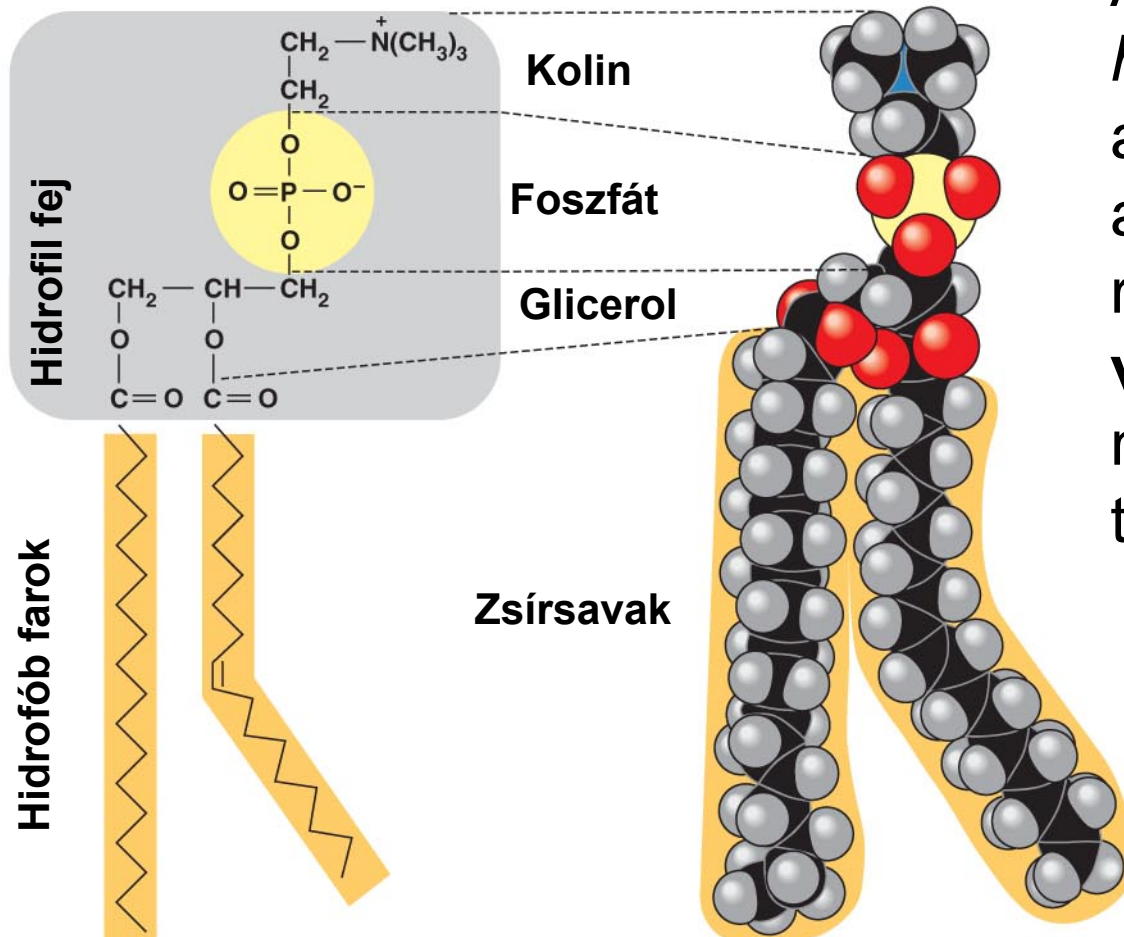
Choline

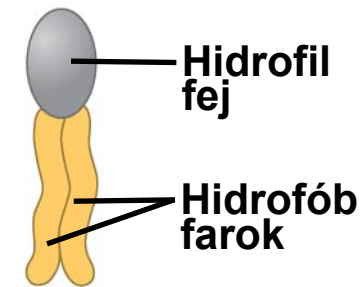
Serine

Ethanolamine

A két zsírsav oldallánc *hidrofób* karakterű **farki**, a foszfát csoport és az ahhoz kapcsolódó részek *hidrofil*, **feji véget** képeznek. Így a molekula amfipatikus tulajdonságú lesz.

(a) Szerkezeti rajz

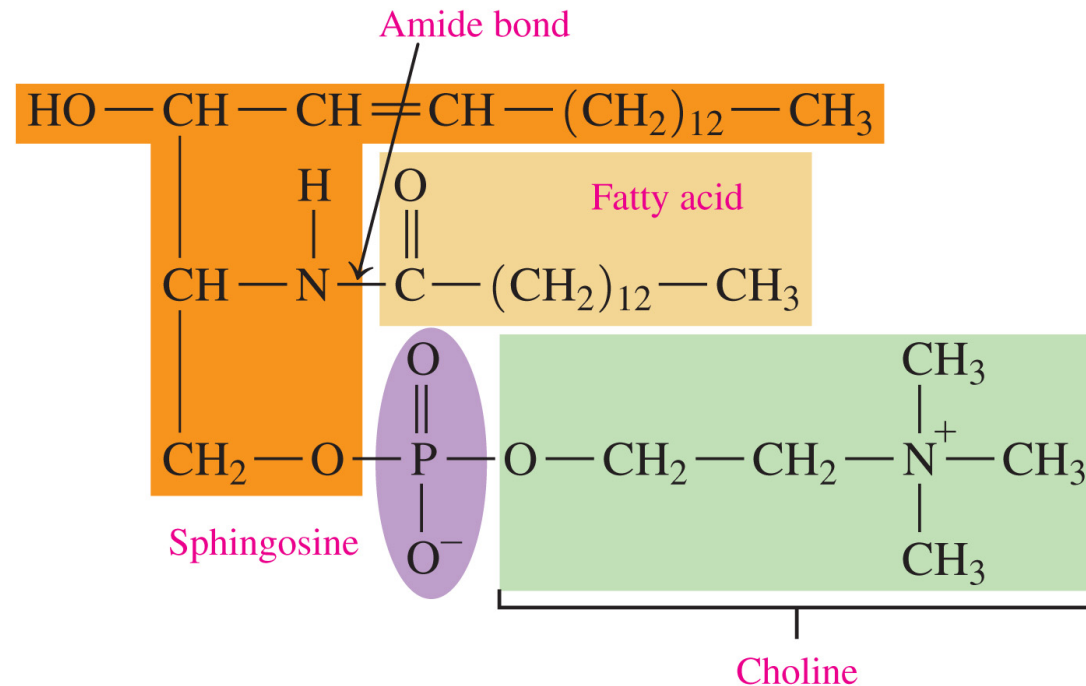
(b) Tér-kitöltő modell

(c) Foszfolipid szimbólum

Copyright © 2008 Pearson Education, Inc., publishing as Pearson Benjamin Cummings.

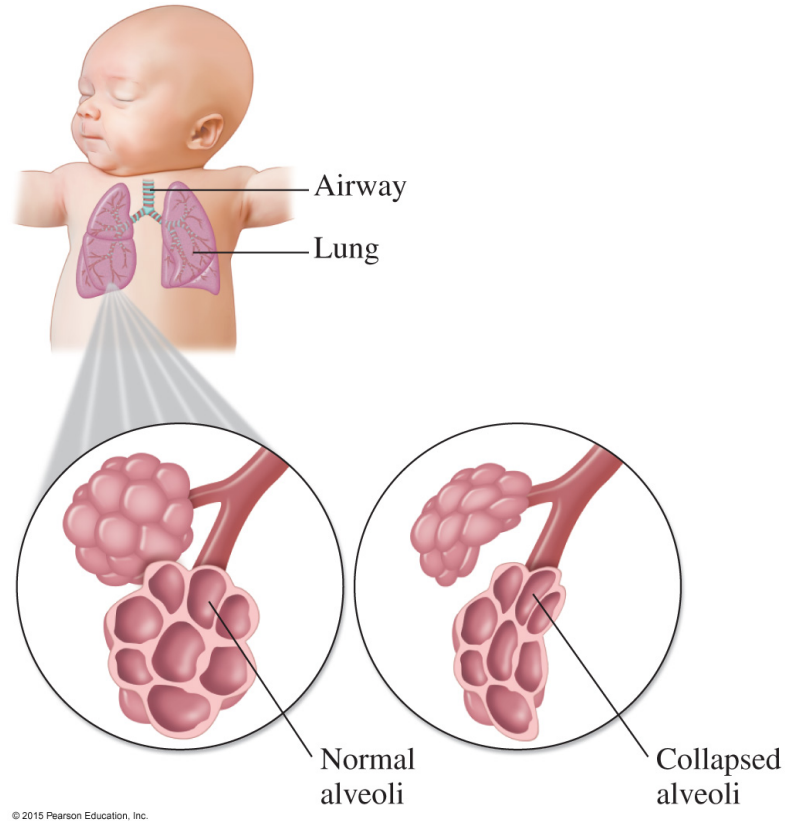
Fosfolipidek II.

- A **szfingolipidek** esetében a szfingozinhoz egy zsírsav és egy foszfát csoport kapcsolódik

A sphingomyelin containing myristic acid and choline

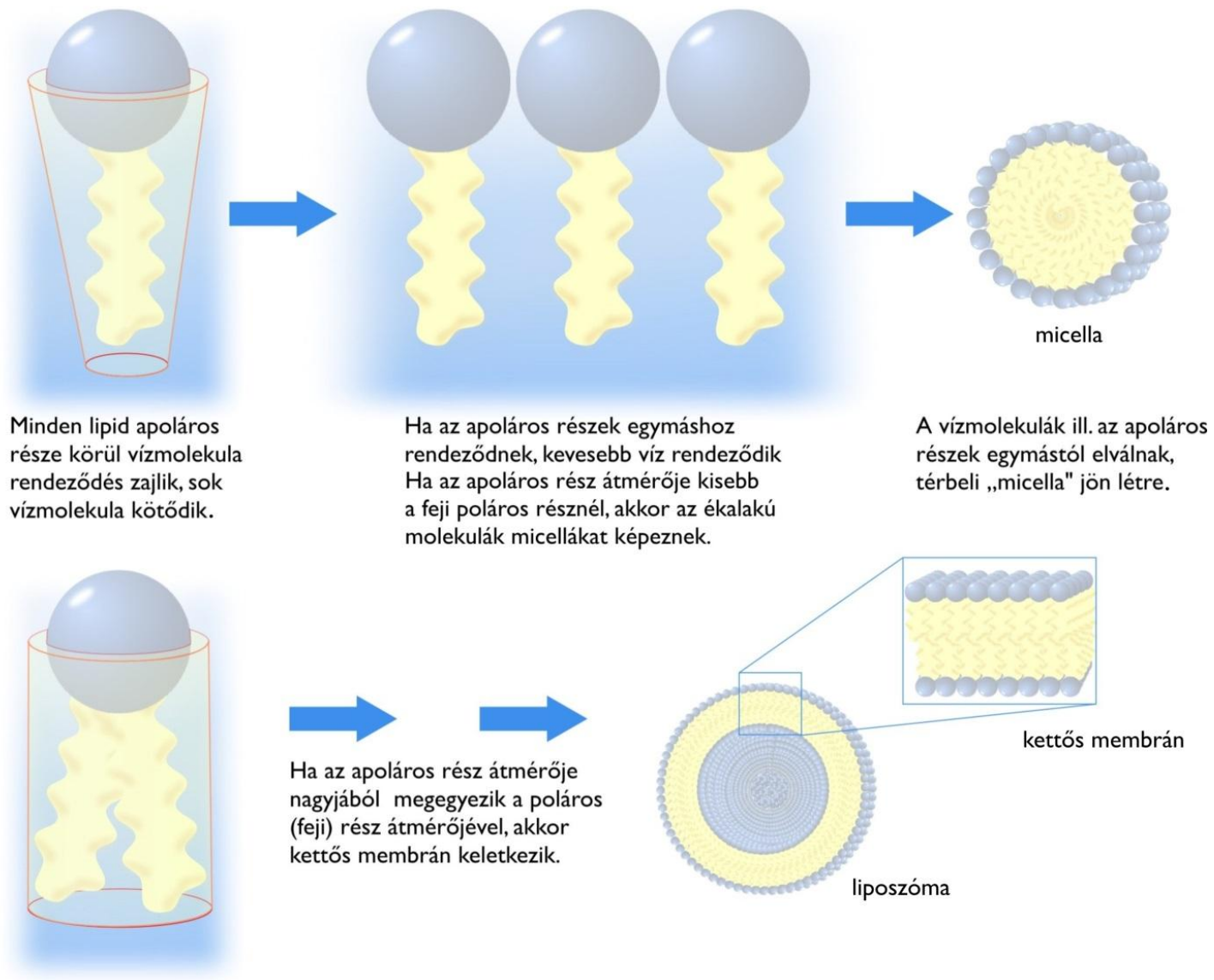
Foszfolipidek hiányában IRDS alakulhat ki

Foszfolipidek (pl. lecitin és szfingomielin) vesznek részt a tüdő *surfactant* anyagának képzésében.

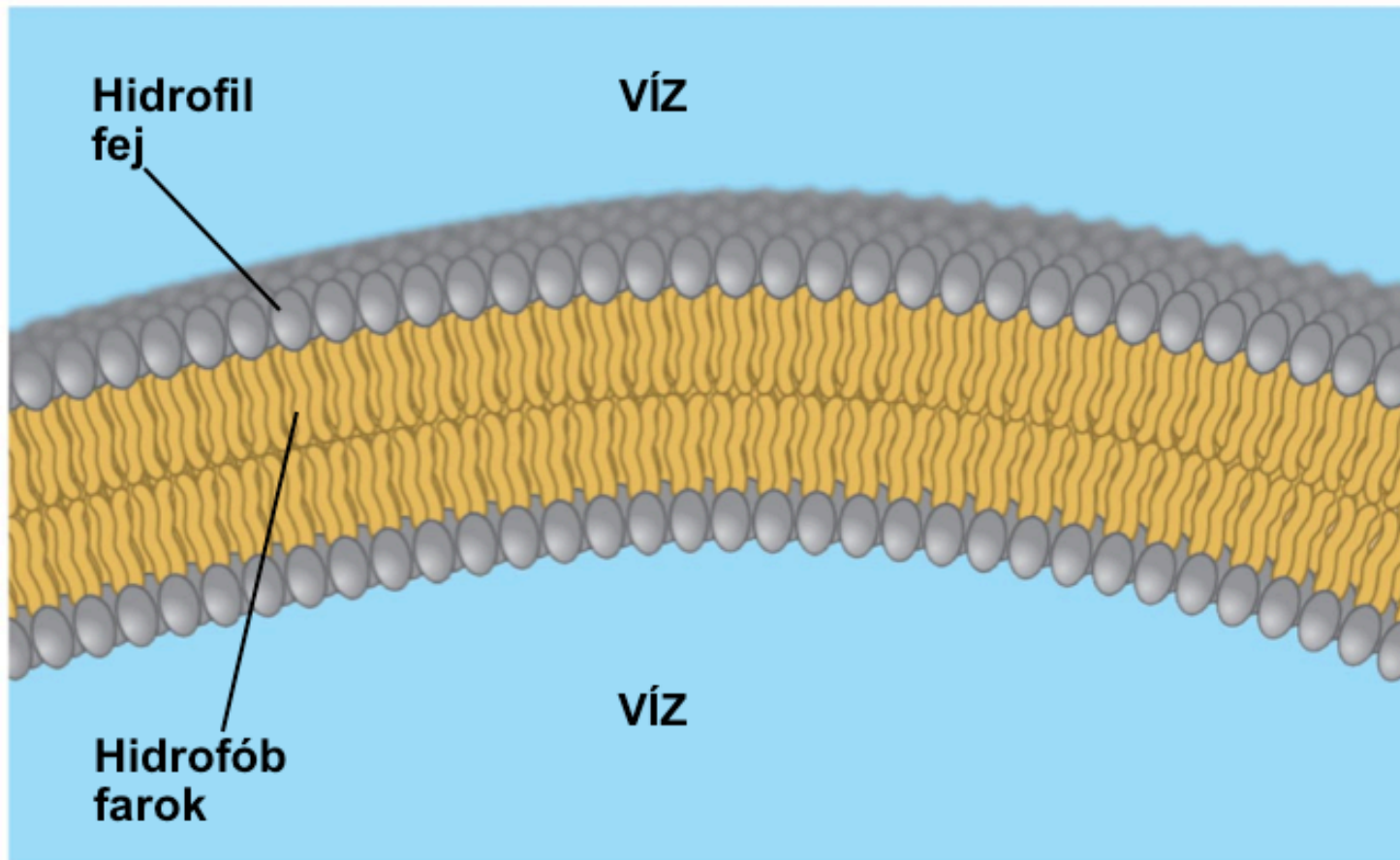
Koraszülöttek esetén (28. előtt) a surfactant kevés lehet, és **infant respiratory distress szindróma** (IRDS) alakulhat ki.

A rizikó felméréhez a magzatvízből meghatározzák a lecitin/szfingomilein arányt. (<1,5 magas rizikót jelent)

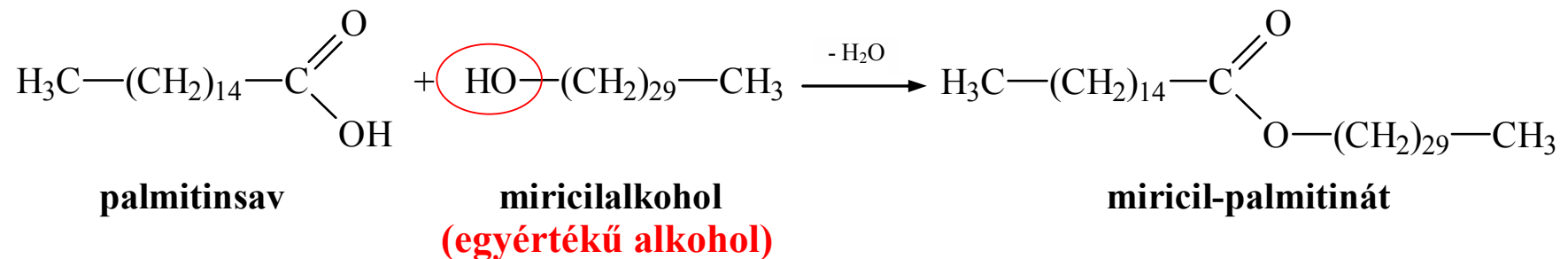
2.28. ábra: Az amfipatikus molekulák vízben szerkezetüktől függően micellákat, vagy membrán kettősréteget képeznek

-
- A foszfolipidek vízben kétrétegű struktúrákat alkotnak, fő komponensei a biológiai membránoknak:

A viaszok

- A viaszok nagy molekulájú zsírsavak és egyértékű, nagy molekulatömegű alkoholok észterei
  - védőfunkció
    - gyümölcsök felületén viaszréteg (hamv)
      - ▶ nincs víz, nincs mikroba
    - madarak tollának víztaszító bevonata
    - méhviasz: palmitinsav + 26-34 szénatom-számú alkohol észtere

Az élő rendszerek konzervatív struktúrái:

A nukleinsavak

A nukleinsavak tárolják és továbbítják az öröklődés információit

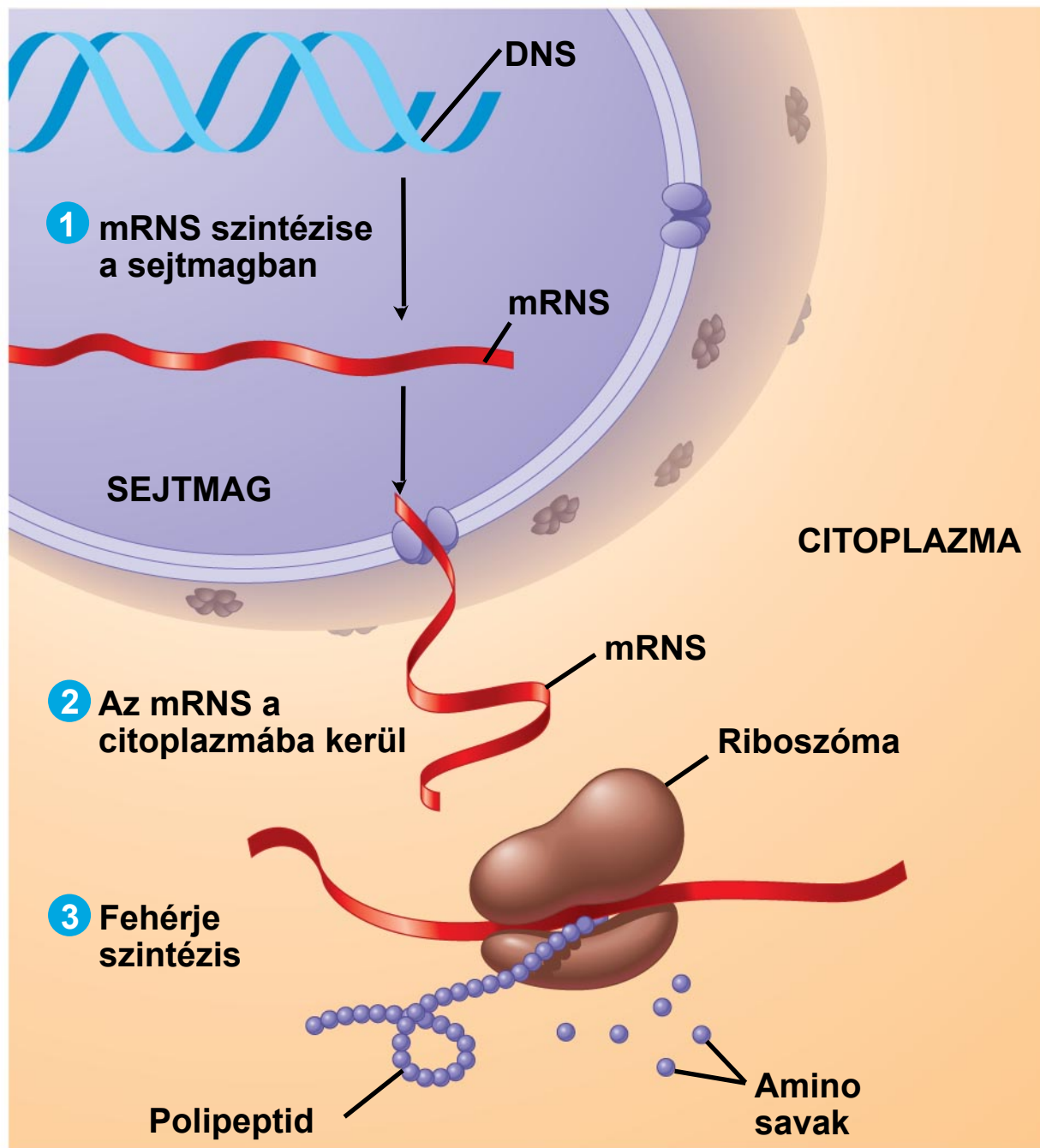

- A polipeptidek aminosav szekvenciáját a öröklődés egységei, vagyis a **gének** szabják meg
  - A géneket DNS, egy nukleinsav szekvenciája határozza meg
-

A nuklein savak szerepei

- Kétféle nukleinsavat különítünk el:
    - **Dezoxiribonuklein sav (DNS)**
    - **Ribonuklein sav (RNS)**
  - A DNS irányítja a saját megkettőződését
  - A DNS irányítja a hírvivő (messenger) RNS szintézisét és rajtuk keresztül a fehérje szintézist
  - A fehérjék szintézise a riboszómákon történik
-

A nukleinsavak szerkezete

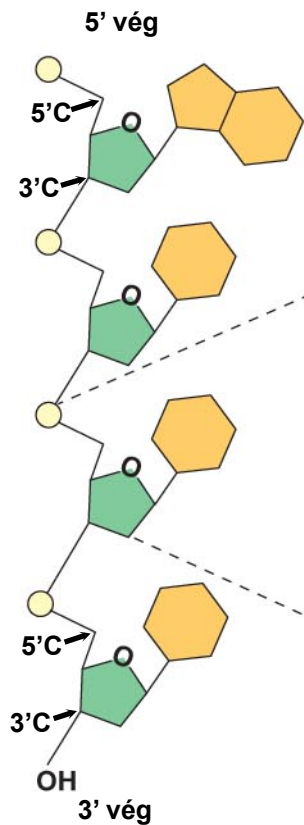

- A nukleinsavak polimerek, **polinukleotidok**
  - A monomer egységek a **nukleotidok**
  - Minden nukleotid szerves bázisból, pentózból és foszfát csoportból áll
  - A foszfát csoport mentes nukleotid részletet *nukleozidnak* nevezzük
-

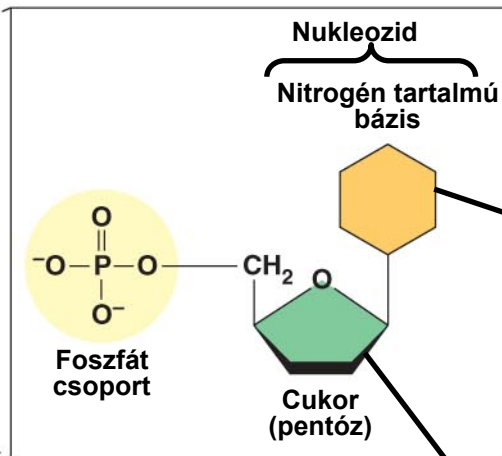
Nukleotid monomerek

- Nucleozid = nitrogén tartalmú szerves bázis + cukor
  - A N-tartalmú szerves bázisoknak két csoportja:
    - **Pirimidinek** (citozin, timin, uracil) egyszerű hattagú gyűrűből épülnek fel
    - **Purinok** (adenin és guanin) hat és öttagú gyűrű kombinációjából állnak
  - A DNS-ben a cukor **dezoxiribóz**; az RNS-ben a cukor **ribóz**
  - nukleotid = nukleozid+ foszfát csoport
-

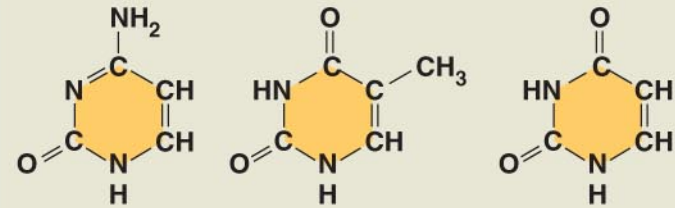
(a) Polinukleotid vagy nukleinsav

(b) Nukleotid

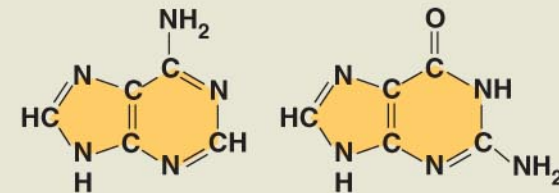
Nitrogén tartalmú szerves bázisok

Pirimidinek

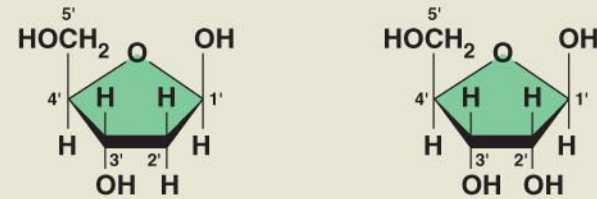
Citozin (C) Timin (T, DNS-ben) Uracil (U, RNS-ben)

Purinok

Adenin (A) Guanin (G)

Cukrok

Dezoxiribóz (DNS-ben)

Ribóz (RNS-ben)

(c) Nukleozid komponensek

Nukleotid polimerek

- A nukleotid polimerek összekapcsolódnak és polinukleotidokat hoznak létre
  - A szomszédos nukleotidok kovalens kötéssel kapcsolódnak össze, mely a nukleotid 3' szénatomjának –OH csoportja és a következő nukleotid 5' szénatomjának foszfát csoportja között jön létre (foszfodiészter kötés)
  - Így egy cukor-foszfát gerinc alakul ki
  - a bázisok sorrendje a DNS-ben vagy az mRNS-ben minden génre egyedi
-

A DNS kettős hélice

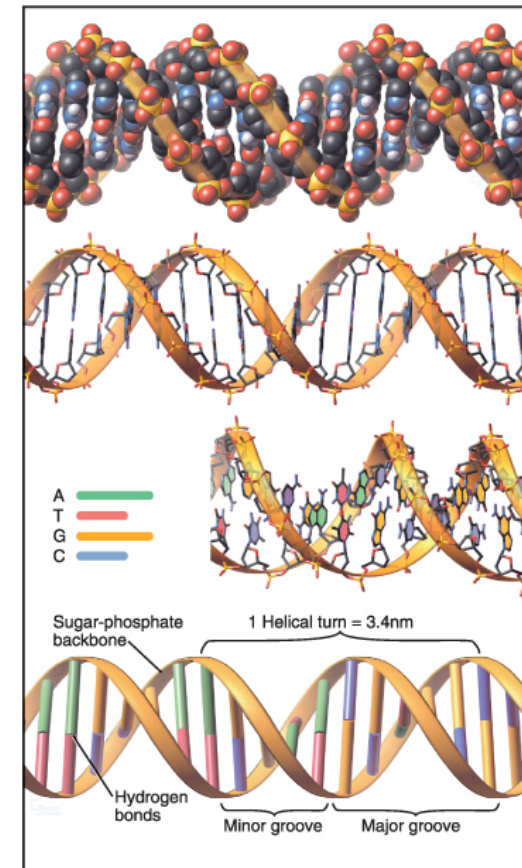
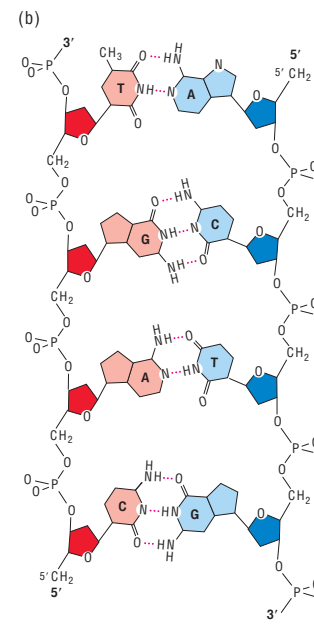
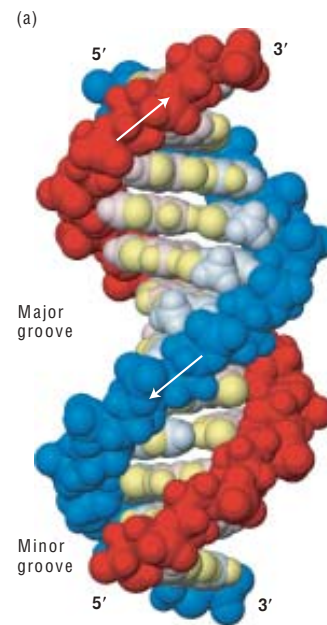
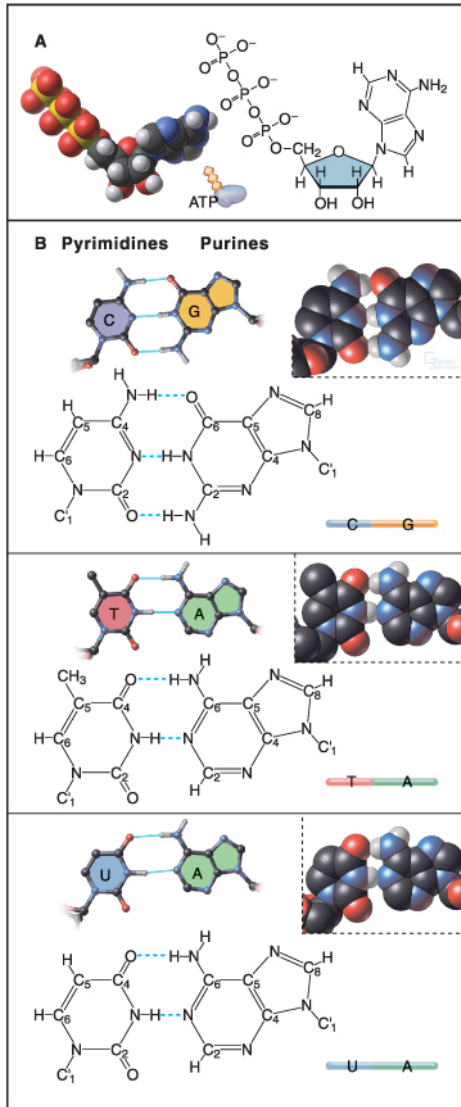

- A DNS molekulának két polinukleotid szála van, mely egy képzeletbeli tengely körül kettős **hélixet képez**.
  - A DNS kettős hélixben a két gerinc egymásnak ellentétesen fut $5' \rightarrow 3'$ irányba, vagyis **antiparalell** elrendeződésű
  - Egy DNS molekula számos gén hordozhat
  - A nitrogén tartalmú bázisok az antiparalell szálakban párba állnak és hidrogén kötésekkel kapcsolódnak: adenin (A) - timin (T), és guanin (G) - citozin (C)
-

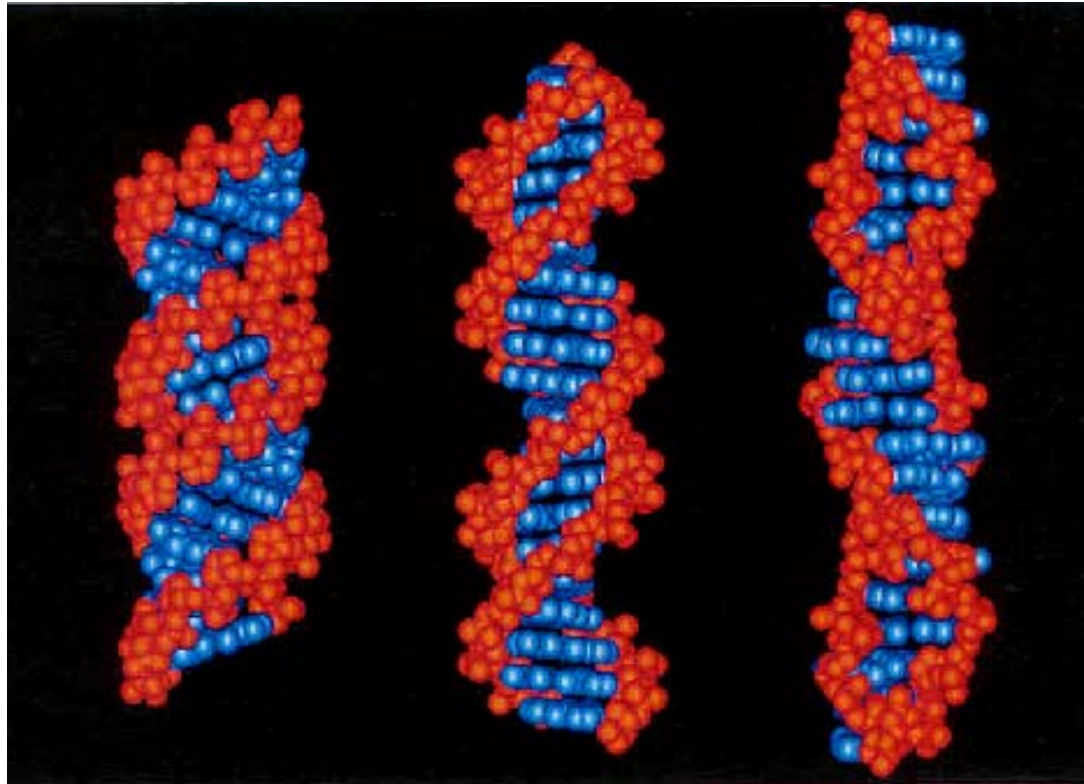

A DNS kettős hélice

A nitrogén tartalmú bázisok az antiparalell szálakban párba állnak és hidrogén kötésekkel kapcsolódnak: adenin (A) - timin (T) és guanin (G) - citozin (C)

A DNS kettős hélice

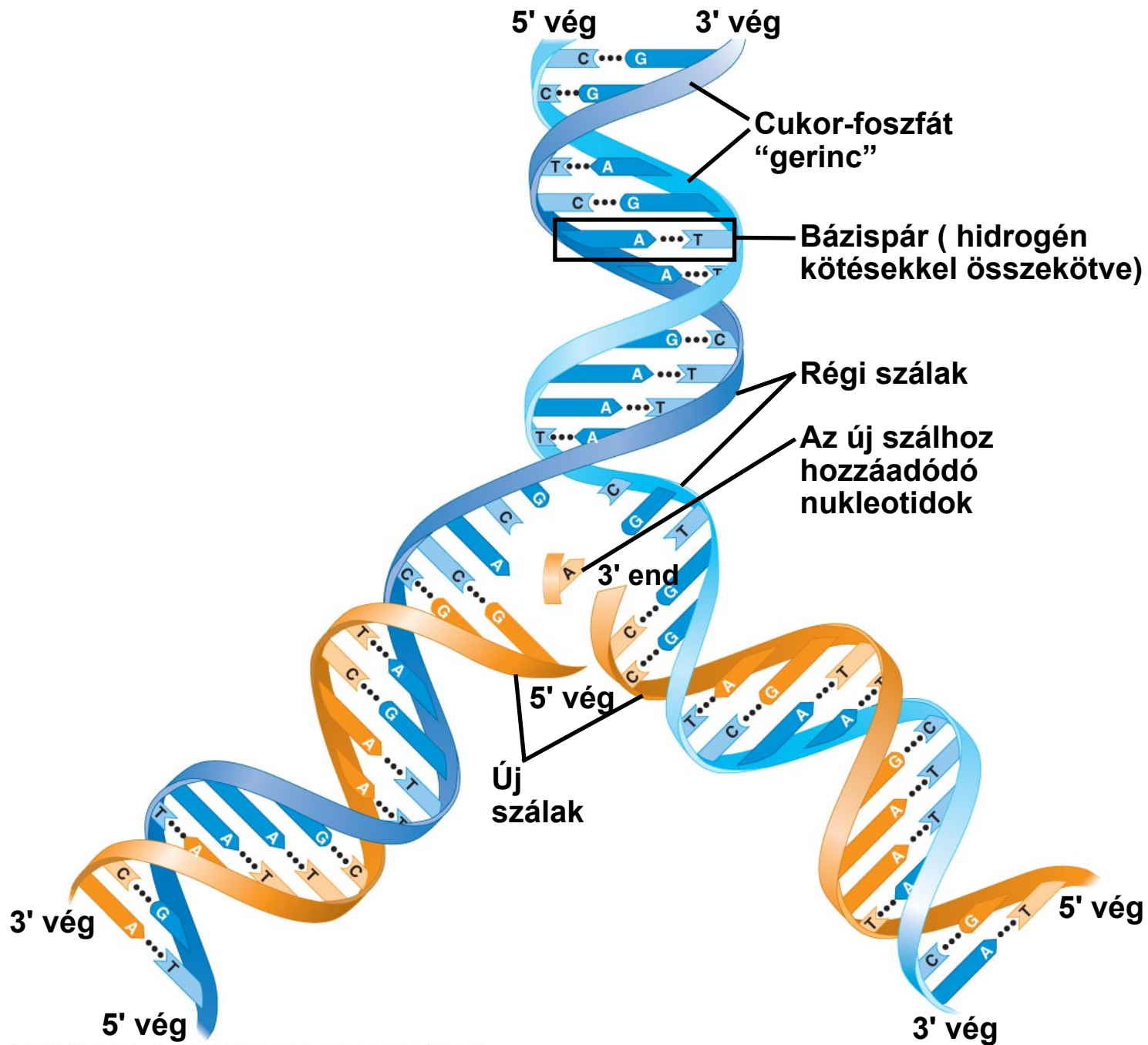

A-DNS

B-DNS

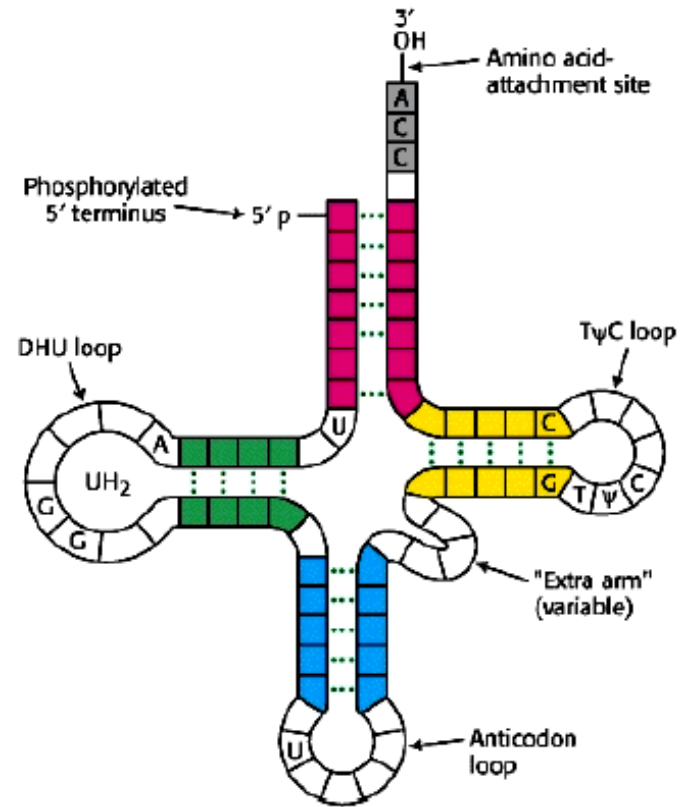
Z-DNS

- B-DNS
  - élőlényekben, vizes oldatban ez a leggyakoribb, a bázisok síkja majdnem merőleges a cukorfoszfát gerincre
- A-DNS
  - dehidrált körülmények között egy tömörebb forma jön létre, a bázisok síkja megdől
- Z-DNS
  - hosszú GCGCGC... ismétlődések ezt a formát vehetik fel, amely balmenetes, zeg-zugos lefutású és megnyúlt

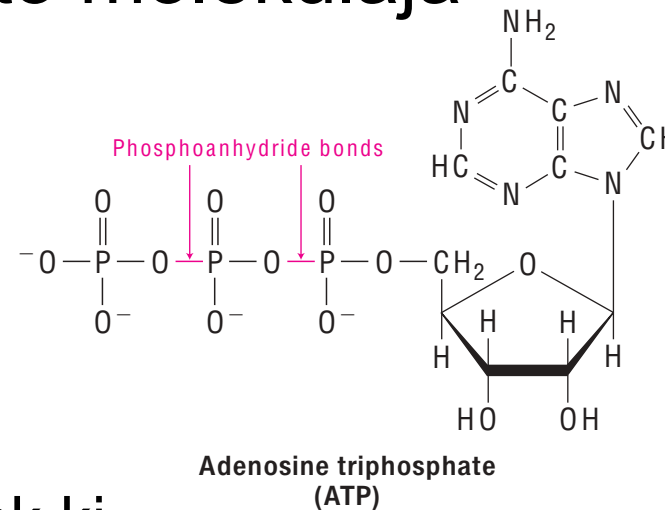
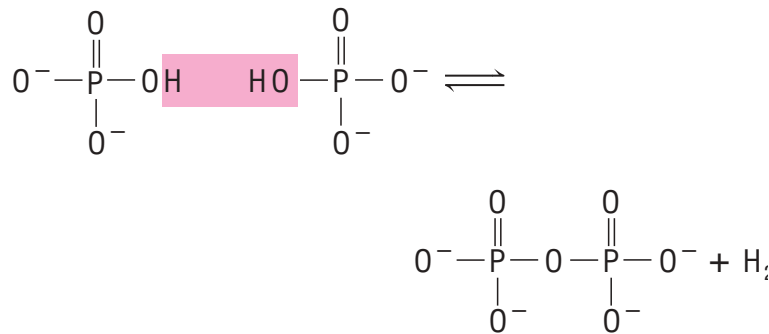
Ribonukleinsavak

- Hírvivő (messenger) RNS (mRNS)
  - genetikai kód közvetítése a DNS-ről a fehérjeszintézis helyére
- Riboszómális RNS (rRNS)
  - fehérjékkel együtt alkotja a riboszómát, melyek a fehérjeszintézis helyei
- Szállító (transfer) RNS (tRNS)
  - megfelelő aminosavak biztosítása a fehérjeszintézishez
    - 80 nukleotidból áll; 1 szál, de a szálon belül H-kötések, így „lóhere alakú” ►
- Kis magi RNS (snRNS)
  - átírás utáni módosítás
- Kis RNS-ek
  - kromatinszerkezet módosítása, szabályozás, védelem vírusok ellen (újabb felfedezések, funkciók)

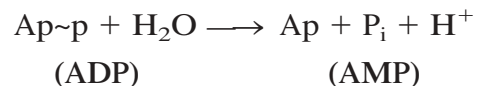
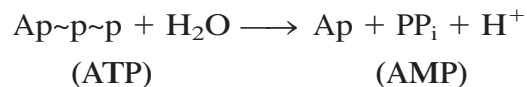
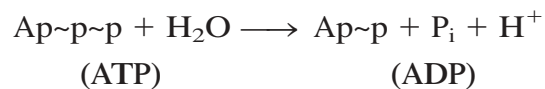

A nukleotid származékok a sejt energetikai folyamataiban, redox reakciókban vesznek részt

- Az adenzin trifoszfát (ATP) molekula a sejt fő energia raktározó /szállító molekulája

A foszfátcsoportok között foszfoanhidrid kötések alakulnak ki

foszfoanhidrid kötések felbomlása
7,3 kcal/mol energiát szabadít fel.

A nukleotid származékok a sejt energetikai folyamataiban, redox reakciókban vesznek részt

- A nikotinamid adenin dinukleotid (NAD) és a flavin adenin dinukleotid (FAD) a számos biológiai redox folyamatban vesz részt

